

УДК 502.211(1-751.3)(477.53)

<https://doi.org/10.33989/2020.6.1-2.225043>

Н.О. Смоляр¹, О.Р. Ханнанова², Т.В. Шкура²

¹Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»,
Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, 36000

smolarnat@ukr.net

ORCID 0000-0003-4785-3853

²Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

khannanovaor@gmail.com, shctanya@ukr.net

ORCID 0000-0002-7965-5178

ORCID 0000-0002-5087-369X

ФІТОСОЗОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА БОТАНІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «ДРАБИНІВКА» (ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСТЬ, УКРАЇНА)

У статті наведено результати фітосоцологічної оцінки території ботанічного заказника «Драбинівка» (Кобеляцький район, Полтавська область). Флора природно-заповідного об'єкту включає 488 видів із 294 родів, 80 родин, 44 порядків, трьох класів, двох відділів. Раритетна частка складає 38 видів, із яких 37 мають соцологічний статус, а один (*Stachys germanica*) потребує його присвоєння. Дев'ять видів включено до Червоної книги України (*Adonis vernalis*, *Adonis wolgensis*, *Anacamptis palustris*, *Bulbocodium versicolor*, *Fritillaria ruthenica*, *Tulipa quercetorum*, *Ornithogalum boucheanum*, *Crocus reticulatus*, *Stipa capillata*). 27 видів є регіонально-рідкісними і охороняються в межах Полтавської області. Один вид включений до Додатку Конвенції CITES (*Adonis vernalis*), один – до Світового Червоного списку (*Trinia kitaibelii*), один вид потребує збереження на регіональному рівні (*Stachys germanica*). Угруповання *Stipa capillata* включені до Зеленої книги України. У статті наведено стан поширення та загальну характеристику стану ценопопуляцій рідкісних видів флори на території заказника. Визначено екологічні ризики для збереження фіторізноманітності. Окреслено напрями оптимізації території заказника та розширення його площі для повноцінного функціонування у якості ключової території місцевого екокоридору регіональної екомережі.

Ключові слова: фіторізноманітність; рідкісні види; ботанічний заказник «Драбинівка»; Полтавська область

Вступ. Необхідною умовою створення об'єктів природно-заповідного фонду є високі показники їх наукової цінності, які визначаються, насамперед, багатством біорізноманіття – його репрезентативністю й унікальністю. Але у складі природно-заповідної мережі Полтавщини є унікальні об'єкти, які особливі за своєю історією й природою. У першу чергу це стосується ботанічних заказників, на території яких охороняються залишки славнозвісних полтавських лучних степів, що є зональним типом рослинності для регіону. Проте, вони займають найменші площі серед природних екосистем області.

Таким є й ботанічний заказник «Драбинівка», на території якого, разом із іншими лісовими, лучно-болотними, водними, вціліли й степові комплекси – місцезнаходження ботанічних раритетів. Цей об'єкт вирізняється поміж інших заказників області високими показниками ботанічної унікальності, ландшафтної та естетичної цінності.

Ботанічний заказник «Драбинівка» створений за ініціативою учителя біології Бутенківської загальноосвітньої школи Івана Михайловича Шевеля в період оптимізації природно-заповідної мережі Полтавської області в середині 90-х років ХХ століття. Наукові дослідження на природно-заповідній території у різні роки здійснювали науковці Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка – члени Полтавської обласної організації Українського товариства охорони природи (О. М. Байрак, Н. О. Стецюк (Смоляр), Т. В. Шкура, І. А. Грицай, І. Є. Шапаренко, М. В. Слюсар), учителі (І. М. Шевель, В. І. Малимон) та учні (члени екологічного гуртка «Пролісок») Бутенківської школи. Відомості про рослинний світ об'єкта наведені у багатьох наукових та фахових періодичних

виданнях і монографії (Байрак та ін., 2006). Упродовж останніх років нами здійснювалися моніторингові дослідження фіторізноманітності заказника, за результатами яких встановлено її раритетну частку, визначено тенденції динаміки рослинного покриву території та перспективи розширення площі.

Матеріали та методи. Матеріал зібрано нами впродовж 2015–2020 років на території ботанічного заказника «Драбинівка» (околиці села Вишневе, Кобеляцький район Полтавської області). Авторами застосовано загальноприйняті польові (детально-маршрутний, відбору гербарних зразків, рекогносцирування), камеральні (опрацювання літературних джерел, гербарних фондів) методи. Для з'ясування соціологічного статусу та наукової цінності рідкісних видів рослин використано підходи, наведені в Червоній книзі України. Вивчення рослинного покриву території здійснено шляхом виконання повних геоботанічних описів. Назви рослин наводяться за зведенням С. Л. Мосякіна та М. М. Федорончука (1999).

Результати та їх обговорення. Ботанічний заказник місцевого значення «Драбинівка» створений Рішенням Полтавської обласної ради від 27.10.1994 р. «Про затвердження додаткового переліку заповідних територій та об'єктів області» у Кобеляцькому районі Полтавської області на площі 55,0 га й розширений через 16 років згідно з Рішенням Полтавської обласної ради від 28.08.2020 р. до площі 120,2 га. Заказник знаходиться у віданні Бутенківської сільської ради (площа – 57,8 га), якій належить північна ділянка, та Золотарівської (62,4 га).

Територія заказника має витягнуту з півночі на південь звивисту стрічкоподібну форму. Із західної частини схили заказника межують із сільськогосподарськими угіддями, зі сходу пролягають долиною р. Кобелячок, яка лише у центральній частині заказника віддаляється від підніжжя схилів, на півночі – із залізницею (на відрізку «Полтава – Кременчук»), на півдні – з сільськогосподарськими угіддями. Долина р. Кобелячок належить до басейну р. Ворскла, яка є регіональним екокоридором у структурі регіональної екомережі, й за показниками ландшафтного та біологічного різноманіття може розглядатися як місцевий екокоридор другого порядку або як ділянка буферної зони правого берега р. Ворскла.

Схили заказника розмежовані майже посередині заказника ґрунтовою дорогою. Частина заказника, розташована на північ від дороги, має підковоподібну форму із крутосхилами у верхній частині (смуга до 20 м) із ухилом від 45° до 80°. Центральна та південна частина заказника характеризуються горбастим мезорельєфом, місцями з плескатими ділянками.

За фізико-географічним районуванням України (Попов, Маринич, & Ланько, 1968) ця територія належить до Південно-Дніпровської терасової низовинної області Лівобережно-Дніпровської лісостепової провінції Лісостепової зони Східно-Європейської рівнини, за геоботанічним районуванням України (Барбарич, 1977) – до Оболонсько-Кобеляцького (Бахмацько-Кременчуцького) геоботанічного району Придніпровського округу Лівобережно-Придніпровської підпровінції Східно-Європейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

У сучасному рослинному покриві на відкритих ділянках схилів заказника представлені типові угруповання лучних степів, у верхній частині зустрічаються фрагменти південних варіантів степу. В південній частині заказника на схилах північно-східної експозиції збереглась нагірна діброва з віковими деревами *Quercus robur* L. На заплавах ділянках сформувались лучні та гідрофільні (лучно-болотні, болотні) трав'янисті угруповання. Водна рослинність приурочена до річища річки Кобелячок, заток та старорічищ. На території заказника представлені ділянки зі штучними деревними насадженнями з *Juglans regia* L., *Elaeagnus angustifolia* L., *Robinia pseudoacacia* L., спонтанними заростями *Acer negundo* L. та чагарниками з *Crataegus* sp. та *Prunus spinosa* L. На окремих місцевостях (уздовж ґрунтових доріг, на закрайках полів, у районі кар'єру) формуються агломерації рудеральних рослин як наслідок порушення ґрунтового покриву.

Примітно, що крім спонтанного зачагарникування степових і лучних місцевостей, яке негативно впливає на стан рослинного покриву заказника, ще додаються й антропогенні фактори – такі, як часте випалювання сухостою та нерегульована рекреація, близьке

межування ділянок заказника з цінними природними комплексами, насамперед, степовими, з сільськогосподарськими угіддями, і ця відстань, на жаль, із кожним роком все зменшується. Під час випалювання рослинності гинуть і особини багатьох рідкісних рослин та представники тваринного світу. Наслідками рекреаційної діяльності через засмічення, розведення вогнищ, витоштування рослин, зривання їх на букети є порушення природних біотопів.

Загальний список флори судинних рослин ботанічного заказника «Драбинівка» включає 488 видів, які належать до 294 родів із 80 родин, 44 порядків, трьох класів, двох відділів. Це складає 30% від флори Полтавської області (Байрак, & Стецюк, 2008). Судинні спорові представлені одним відділом (*Eguisetophyta*), який включає два види. Серед покритонасінних співвідношення між кількістю видів однодольних (18%), дводольних (4%) та кронових дводольних (78%) становить 5:1:20. Наведені показники свідчать про високу флористичну та систематичну різноманітність спонтанної флори незначної за площею території заказника.

У флорі ботанічного заказника виявлено 38 видів рідкісних рослин, із яких 37 мають соціологічний статус, а один (*Stachys germanica* L.) потребує його присвоєння. Дев'ять із них включено до Червоної книги України (*Adonis vernalis* L., *Adonis wolgensis* Steven, *Anacamptis palustris* (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase, *Bulbocodium versicolor* (Ker Gawl.) Spreng., *Fritillaria ruthenica* Wikstr., *Tulipa quercetorum* Klokov & Zoz, *Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Asch., *Crocus reticulatus* Steven ex Adams, *Stipa capillata* L.). 27 видів є регіонально-рідкісними й охороняються в межах Полтавської області, в тому числі один вид включений до Додатку Конвенції CITES (*Adonis vernalis*), один – до Світового Червоного списку (*Trinia kitaibelii* M. Bieb.), один вид потребує збереження на регіональному рівні (*Stachys germanica*). Угруповання *Stipa capillata* включені до Зеленої книги України. Узагальнена інформація про рідкісні види рослин на території ботанічного заказника «Драбинівка» наводиться у таблиці 1.

У ценотичному відношенні серед рідкісних рослин переважають степові види – 26. Значимо, що п'ять лісових созофітів зустрічаються ще й на степових схилах заказника, утворюючи здебільшого чисельні ценопопуляції.

Серед раритетів заказника кілька видів є ценозоутворюючими: *Stipa capillata*, *Hyacinthella leucophaea*, *Scilla siberica*, *Ornithogalum boucheanum*, *Utricularia vulgaris*.

Ботанічний заказник «Драбинівка» – єдиний заказник, де виявлено чисельні популяції всіх п'яти видів рідкісних степових ефемероїдів, які зустрічаються на території Полтавської області, та п'ять із десяти лісових видів.

За постійністю на території заказника созофіти розподіляються на три групи: виявлені спорадично, зрідка, дуже рідко. Найчисельнішою є група видів із найменшою постійністю (зрідка (10) та дуже рідко (17), разом понад 71%). 11 видів (29%) зустрічаються на території заказника спорадично.

За категоріями рідкості серед фітораритетів заказника третину складає група погранично-ареальних рослин, серед яких переважають види, що знаходяться на північній межі ареалу (10). При цьому майже всі степові види характеризуються прогресивним станом популяцій. Регресивний характер мають на території заказника популяції *Valleriana tuberosa* L. та *Primula veris* L. Значна частина видів (18) набула статусу рідкісних внаслідок негативного впливу ряду чинників (зміна біотопів через зачагарнювання відкритих ділянок, періодичні несанкціоновані підпали рослинності та ін.).

На території заказника зростають найчисельніші популяції в Полтавській області шістьох рідкісних видів: *Astragalus dolichophyllus* (одне з трьох місцезнаходжень), *Adonis vernalis*, *A. wolgensis*, *Hyacinthella leucophaea*, *Muscari neglectum*, *Ornithogalum boucheanum*, *Fritillaria ruthenica*, *Tulipa quercetorum*.

Висновок. Ботанічний заказник «Драбинівка» виконує важливі екологічні та природоохоронні функції й створений із метою збереження рослинного світу долини р. Кобелячок із різноманітною рослинністю (ліською, лучно-степовою, лучно-болотною, болотною, водною), багатою флорою. Він є важливим біоцентром збереження раритетного генофонду

Таблиця 1

Созологічний список флори судинних рослин ботанічного заказника «Драбинівка»

№ з/п	Назва виду	Ценотична група	Созологічний статус			Постійність на території заказника	Наукова цінність
			СЧС/СITES	ЧКУ	ПО		
1	<i>Aconitum nemorosum</i> L.	лісовий			+	дуже рідко	Рідкісний понтичний. Східно-причорноморський ендемік
2	<i>Adonis vernalis</i> L.	степовий	+	+		зрідка	Рідкісний європейсько-західносибірський степовий
3	<i>Adonis wolgensis</i> Steven	степовий		+		дуже рідко	Вразливий паннонсько-понтичний (погранично ареальний на північній межі ареалу)
4	<i>Aegilops cylindrica</i> Host	степовий			+	дуже рідко	Зникаючий напівпустельний (погранично ареальний на північній межі ареалу)
5	<i>Aegonychon coeruleo-purpureum</i> (L.) Holub	лісовий			+	дуже рідко	Рідкісний європейський середземноморсько-передньоазіатський (погранично ареальний на північно-східній межі ареалу)
6	<i>Anacamptis palustris</i> (Jacq.) R.M. Bateman, Pridgeon et M.W. Chase (<i>Orchis palustris</i> L.)	лучний		+		дуже рідко	Рідкісний європейсько-середземноморський середньоазіатський (погранично ареальний на північній межі ареалу)
7	<i>Anemone sylvestris</i> L.	степовий			+	дуже рідко	Рідкісний декоративно квітучий широко палеоарктичний вид
8	<i>Astragalus corniculatus</i> M.Bieb.	степовий			+	спорадично	Рідкісний південно-причорноморський ендемік (погранично ареальний на північній межі ареалу)
9	<i>Astragalus dolichophyllus</i> Pall.	степовий			+	дуже рідко	Зникаючий понтично-кавказький (погранично ареальний на північній межі ареалу)
10	<i>Asyneuma canescens</i> (Waldst. et. Kit.) Griseb. et Schenk	степовий			+	спорадично	Вразливий понтичний (погранично ареальний на північній межі ареалу)
11	<i>Bellevalia sarmatica</i> (Pall. ex Georgi) Woronow	степовий			+	зрідка	Вразливий понтичний степовий
12	<i>Bulbocodium versicolor</i> (Ker-Gawl.) Spreng.	степовий		+		спорадично	Рідкісний понтичний степовий (причорноморсько-прикаспійський ендемік)
13	<i>Centaurea orientalis</i> L.	степовий			+	зрідка	Рідкісний понтичний степовий (погранично ареальний на північній межі ареалу)
14	<i>Cerasus fruticosa</i> (Pall.) Woronow.	степовий			+	дуже рідко	Рідкісний європейський степовий
15	<i>Clematis integrifolia</i> L.	степовий			+	зрідка	Рідкісний понтичний степовий
16	<i>Convallaria majalis</i> L.	лісовий			+	спорадично	Вразливий європейсько-азіатський палеарктичний
17	<i>Crocus reticulatus</i> Steven ex Adams	степовий		+		спорадично	Рідкісний субсередземноморський понтичний. Причорноморський ендемік

18	<i>Fritillaria ruthenica</i> Wikstr.	лісовий		+		зрідка	Рідкісний палеарктичний із диз'юнктивним ареалом
19	<i>Hyacinthella leucophaeae</i> (K. Koch.) Schur	степовий			+	спорадично	Рідкісний понтичний. Північнопричорноморський ендемік
20	<i>Inula helenium</i> L.	болотний			+	зрідка	Рідкісний західнопалеарктичний
21	<i>Iris pumila</i> L.	степовий			+	зрідка	Рідкісний причорноморсько-каспійський (погранично ареальний на північній межі ареалу)
22	<i>Jurinea multiflora</i> (L.) B. Fedtsch.	степовий			+	дуже рідко	Зникаючий понтичний степовий (погранично ареальний на північній межі ареалу)
23	<i>Lathyrus pannonicus</i> (Jacq.) Garcke	степовий			+	дуже рідко	Рідкісний європейсько-сибірський степовий
24	<i>Linum perrene</i> L.	степовий			+	дуже рідко	Рідкісний європейсько-середземноморський
25	<i>Muscari neglectum</i> Cuss. ex Ten.	степовий			+	зрідка	Рідкісний європейсько-середземноморський
26	<i>Melica transsilvanica</i> Schur	степовий			+	дуже рідко	Рідкісний європейсько-західноазіатський степовий
27	<i>Ornithogalum boucheanum</i> (Kunth) Aschers.	лісовий		+		зрідка	Рідкісний середземноморсько-передньоазіатський
28	<i>Oxytropis pilosa</i> (L.) DC.	степовий			+	спорадично	Рідкісний європейсько-західноазіатський степовий
29	<i>Primula veris</i> L.	лісовий			+	дуже рідко	Рідкісний неморальний (погранично ареальний на південній межі ареалу)
30	<i>Sanguisorba officinalis</i> L.	лучний			+	дуже рідко	Рідкісний голарктичний
31	<i>Scilla siberica</i> Haw.	лісовий			+	спорадично	Вразливий європейський неморальний
32	<i>Stachys germanica</i> L.	степовий			(+)	дуже рідко	Рідкісний неморальний європейський
33	<i>Stipa capillata</i> L.	степовий		+		спорадично	Рідкісний палеарктичний степовий
34	<i>Tulipa quercetorum</i> Klokov et Zoz	лісовий		+		зрідка	Рідкісний понтичний причорноморсько-передкавказький
35	<i>Trinia kitaibelii</i> M. Bieb.	степовий	+/		+	дуже рідко	Рідкісний західнопалеарктичний. Причорноморський ендемік
36	<i>Utricularia vulgaris</i> L.	водний			+	спорадично	Голарктичний
37	<i>Valeriana tuberosa</i> L.	степовий			+	дуже рідко	Рідкісний середземно-причорноморський (погранично ареальний на північній межі ареалу)
38	<i>Vinca herbacea</i> Waldst. & Kit.	степовий			+	спорадично	Рідкісний європейський степовий

флори й виступає резерватом збереження та відтворення рідкісних степових та лісових ранньовесняноквітучих рослин. Із метою його повноцінного функціонування необхідно проводити систематичні моніторингові дослідження фіторізноманітності, визначати екологічні ризики та розробляти менеджмент-плани охорони рідкісних видів, а також збільшити площу заказника за рахунок біотопів на лівому березі р. Кобелячок.

Список використаної літератури:

- Байрак О. М., Стецюк Н. О. Конспект флори Полтавщини. Вищі судинні рослини. Полтава : Верстка, 2008. 195 с.
Ботаничний заказник «Драбинівка» / О. М. Байрак та ін. Полтава : Верстка, 2006. 172 с.
Геоботаничне районування Української РСР / відп. ред. А. І. Барбарич. Київ : Наук. думка, 1977. 301 с.
Физико-географическое районирование Украинской ССР / под ред.: В. П. Попова, А. М. Маринича, А. И. Ланько. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1968. 683 с.
Mosyakin S. L., Fedoronchuk M. M. Vascular plants of Ukraine a nomenclatural checklist. Kiev : M. G. Kholodny Institute Botany, 1999. 345 p.

¹N.O. Smolar, ²O.R. Khannanova, ²T.V. Shkura

¹National University «Poltava Yuri Kondratyuk Politechnic»

²Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

PHYTOSOZOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DRABYNIVKA BOTANICAL RESERVE (POLTAVA OBLAST, UKRAINE)

The article presents the results of phytosozological assessment of the «Drabynivka» Botanical Reserve territory (Kobeliaky district, Poltava oblast). The flora of the Nature Reserve includes 488 species from 294 genera, 80 families, 44 orders, three classes and two divisions. The rarity is made up of 38 species, 37 of which have sozological status, and one (*Stachys germanica*) requires its assignment. Nine species are included into the Red Book of Ukraine (*Adonis vernalis*, *Adonis wolgensis*, *Anacamptis palustris*, *Bulbocodium versicolor*, *Fritillaria ruthenica*, *Tulipa quercetorum*, *Ornithogalum boucheanum*, *Crocus reticulatus*, *Stipa capillata*). 27 species are regionally rare and are therefore protected within Poltava oblast limits. One of the species is included in the CITES Convention Annex (*Adonis vernalis*), another one is in the World Red List (*Trinia kitaibelii*), one species requires preservation at the regional level (*Stachys germanica*). *Stipa capillata* groups are included in the Green Book of Ukraine. The article presents the state of distribution and general characteristics of rare flora species coenopopulations state in the Reserve. Ecological risks for phytodiversity preservation have been identified. The directions of the Reserve territory optimization and expansion of its area for full-rate functioning as a key territory of the regional ecological network local eco-corridor are outlined.

Key words: phytodiversity; rare species; Drabynivka Botanical Reserve; Poltava oblast

References

- Bairak, O. M., & Stetsiuk, N. O. (2008). *Konspekt flory Poltavshchyny. Vyshchi sudynni roslyny [Compendium of flora of Poltava. Higher vascular plants]*. Poltava: Verстка [in Ukrainian].
- Bairak, O., Smoliar, N., Malymon, V., & Shevel, I. (2006). *Botanichnyi zakaznyk «Drabynivka» [Botanical wildlife preserve of «Drabynivka»]*. Kyiv: Verстка [in Ukrainian].
- Barbarych, A. I. (Ed.). (1977). *Heobotanichne raionuvannya Ukrainskoi RSR [Geobotanical districting of Ukrainian SSR]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Mosyakin, S. L., & Fedoronchuk, M. M. (1999). *Vascular plants of Ukraine a nomenclatural checklist*. Kiev: M. G. Kholodny Institute Botany.
- Popova, V. P., Marinicha, A. M., & Lan'ko, A. I. (Eds.). (1968). *Fiziko-geograficheskoe rajonirovanie Ukrainskoj SSR [Physically-geographical districting of Ukrainian SSR]*. Kiev: Izd-vo Kiev. un-ta [in Russian].

Отримано 10.10.2020